

R. Husak

ORGANIZATION OF GOVERNMENT IN UKRAINIAN LANDS II RZECZPOSPOLITA

The subject of the article is the organization of government in Ukrainian lands that belonged to Poland of intermilitary period since 1921-1939. The attention is especially paid to the centralorgans of administration and to the territorial administration (mainly governmental and municipal one).

Key words: government, administration, province, district, self-government.

© Р. Гусак

Надійшла до редакції 04.09.2012

УДК 94:323.2(430).086

ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НІМЕЦЬКИХ АНТИФАШИСТІВ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ВСТУПУ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ТЕРИТОРІЮ ЄВРОПИ (1944-1945 рр.)

ОЛЕСЯ КУЦЬКА,

кандидат історичних наук, доцент кафедри тактики

факультету бойового застосування військ Академії сухопутних військ, м. Львів

У статті проаналізовано висвітлення прорадянських та антивоєнних пропагандистських заходів основних течій німецького антифашистського руху в 1944 - 1945 роках (антифашистів із військовополонених німців у СРСР та антинацистських груп, що склалися з громадян Німеччини та інших країн Європи) у радянській історіографії та архівних документах Міноборони СРСР. На думку автора, тенденцію опису заходів та подій того часу можна узагальнити тезою: хоча німецьким антифашистам не вдалося масово підняти населення на повстання проти гітлерівського режиму, вони зробили вагомий внесок у справу розгрому націонал-соціалізму, не тільки врятувавши значні історичні цінності світової ваги, але й змінивши деякі ціннісні установки самих німців.

Ключові слова: пропаганда, антифашисти, військовополонені, емігранти.

Постановка проблеми. Друга світова війна мала на меті не лише завоювання чужих територій, захоплення людських та природних ресурсів інших держав, але й була війною пропагандистів та агітаторів. Ця війна, особливо після нападу Німеччини на Радянський Союз, яскраво характеризувалась боротьбою двох ідеологій: німецького національного соціалізму та радянського інтернаціонального соціалізму.

Відповідно до вищезазначеного, першочерговим завданням військово-політичного керівництва СРСР було морально-психологічне розкладання німецької армії, військовополонених та населення Німеччини. Найбільш переконливо це можливо було реалізувати лише за підтримки німців. Антифашистський рух необхідний був для того, щоб показати та довести, що самі німці виступають проти Гітлера та його ідеології або (хоча б) що не всі німці підтримують націонал-соціалістичну партію Німеччини.

Аналіз досліджень і публікацій із проблеми.

Діяльність німецьких антифашистів у часи Другої світової війни не є білою плямою в історії. Окремі автори розкривали політичні передумови виникнення руху Опору та етапи його розвитку [1, 2]. Досліджуваної проблеми торкалися відомі спеціалісти в галузі інформаційно-психологічної боротьби [3-5], які у своїх працях серед іншого зупинялись на питаннях роботи антифашистських шкіл та діяльності Національного комітету "Вільна Німеччина" (НКВН). Водночас розпорошеність відомостей та відсутність узагальнення роботи німецьких антифашистів як на території СРСР, так і в Німеччині потребує продовження досліджень. У роботі використані документи, видані редакціями Міністерства оборони СРСР, які на період видання містили інформацію закритого характеру. Гриф обмеженого користування знятий у 1965 році. Поодинокі оригінальні примірники матеріалів та ксерокопії із закінченням терміну зберіган-

№ 5 (119) вересень-жовтень 2012 р.

ня, моральною застарілістю та у зв'язку із заходами реформування були подаровані Західним оперативним командуванням та знаходяться в особистій бібліотеці автора.

Мета статті - проаналізувати висвітлення прорадянської пропагандистської діяльності німецьких антифашистів та військовополонених німців у СРСР у радянській історіографії та архівних документах, запозичених із Міноборони СРСР. Тим самим може бути актуалізована проблема, яка ще мало досліджена, але має практичне значення для сьогодення. Вона полягає в тому, що історичний досвід боротьби німецького народу проти фашистської тиранії в часи Другої світової війни є яскравим прикладом для роботи сучасних органів інформаційно-психологічної боротьби. Його слід ураховувати, певним чином запозичати при організації та проведенні миротворчих та стабілізаційних операцій, а саме: використати на свою користь антиурядову діяльність прогресивних сил держави, у якій проводиться такого типу операція. Отже, актуальність та практичне значення наукового дослідження не викликає заперечень.

Виклад основного матеріалу. Пропонуємо умовно поділити німецький антифашистський рух на дві паралельно діючі течії, а саме: перша - антифашисти із військовополонених Радянського Союзу; друга - німецький рух на території Німеччини та німецькі антифашисти в еміграції. Діяльність обох течій мала як спільну мету - розгром фашистської армії та завершення війни, - так і реалізацію часткових цілей, серед яких надання допомоги Радянському Союзу як державі, що взяла на себе основний тягар у розгромі фашизму (перша течія), усунення від влади Націонал-соціалістичної партії та підтримка Комуністичної партії Німеччини (друга течія). Зупинимось докладніше на особливостях прорадянської діяльності кожної з них.

Створення антифашистської організації в таборах для військовополонених перебувало під безпосереднім контролем військово-політичного керівництва СРСР. За вказівкою Л. Берії було складено докладний план роботи, аналіз якого дає підстави для висновку, що створення антифашистського руху серед військовополонених, що утримувались на території СРСР, проходило в три етапи:

- 1) підготовка необхідної організаційно-політичної бази для розгортання антифашистського руху серед військовополонених (1941 - 1942 роки);
- 2) створення Національного комітету "Вільна Німеччина" та "Союзу німецьких офіцерів" (СНО), забезпечення їх функціонування (1943 - 1944 роки);
- 3) реорганізація НКВН та СНО, їх ліквідація (1945 рік) [2, с. 110].

Дотримуючись часових показників досліджуваного нами періоду, зупинимось на двох останніх. Саме в цей період радянські органи спецпропаганди та німецькі комуністи, які перебували в СРСР, розгорнули особливо енергійну роботу в таборах військовополонених солдат та офіцерів німецької армії.

Під час роботи із німецькими військовополоненими з'ясувалось, що в багатьох із них не було твердих нацистських переконань. Особливо антивоєнні та антинацистські ідеї почали проявлятися із переходом бойових дій із території СРСР у країни Європи. Отже, у 1944 - 1945 роках антифашистський рух набуває все більшого розмаху.

Центрами роботи із військовополоненими були тилові табори. Відділення та групи НКВН діяли в 300

таборах військовополонених. Для роботи в них були спрямовані агітбригади, до складу яких входили письменники, художники, кінооператори. Вони проводили індивідуальні й колективні бесіди з військовополоненими, організували вечори запитань і відповідей, читали лекції, розповсюджували політичну й художню літературу. Велику допомогу надавали емігранти з Німеччини. Так, посади вихователів у таборах були укомплектовані в основному німецькими антифашистами. Разом із ними члени агітаційних та пропагандистських бригад проводили з військовополоненими зібрання, мітинги, конференції [4, с. 123].

Радянська спецпропаганда ефективно використовувала демократичні організації полонених, серед яких наймасовішим і найвідомішим був Національний комітет "Вільна Німеччина", який ще в 1943 році поклав початок широкому антифашистському руху німецьких військовополонених та емігрантів у СРСР. У 1944 - 1945 рр. НКВН та Союз німецьких офіцерів були одними з найбільших підрозділів загальнонімецького Опору. Та варто наголосити, що вся діяльність НКВН проходила при сприянні й за допомогою командування та політorganів Червоної Армії. Головному управлінню було доручено підтримувати постійний контакт із цією організацією, про що свідчить тематична близькість листівок та звукомовних передач [5, с. 34-35].

Станом на 1945 рік майже 90 % німецьких солдат, понад 7 тисяч офіцерів і 51 генерал приєднались до цього руху [4, с. 123]. Та варто наголосити, що у своїх початкових свідченнях полонені генерали не проявляли своїх справжніх настроїв. Багато з них з метою "зберегти честь мундиру" свідчили в дусі офіційної пропаганди (до таких можна віднести, наприклад, генералів Г. Гейне, А. Тровіца [6, с. 30]).

Дещо інший характер має заява генерала піхоти барона фон Лютцова: "Зейдліца я добре знаю. Мені, старому генералові, звісно, важко змінювати свої переконання, і в короткий термін у цього зробити не можу, але я ні до чого не маю готових упереджень". Водночас були й цілком позитивні висловлювання, наприклад, командир 41 танкового корпусу генерал-лейтенант Е. Гофмейстер висловлювався щодо НКВН так: "Я обов'язково хочу бачити Зейдліца. Ми з ним знайомі вже 20 років... Його пропаганді пощастило передбачити правду" [6, с. 31].

Командир 12 армійського корпусу генерал-лейтенант В. Мюллер на питання: "Чи є люди, здатні авторитетно протиставити себе Гітлеру та стати організаторами антифашистського визвольного руху?" - відповів: "...думаю є, і перш за все я при цьому маю на увазі генерал-фельдмаршала Манштейна. В авіації такими особами можуть бути генерали Країм та Ріхтхофен".

Водночас генерал Мюллер наголосив, що для оформлення в німецьких офіцерських колах антигітлерівського руху НКВН для цього недостатньо. Необхідно, щоб зараз виступили такі люди, як я і мої товариші-генерали, які не входять до складу Національного комітету "Вільна Німеччина". Ми ще вчора були в армії й самі бились. Ми зможемо знайти переконливі слова" [Там само, с. 32].

Як свідчить історія, згодом полонені генерали звернулись із низкою закликів та звернень до німецької армії та народу, а також з особистими листами до генералів, командувачів німецькими військами на радянсько-німецькому фронті.

Спочатку ці звернення були зустрінуті солдатами й особливо офіцерами з недовірою. Але нові листівки зі зверненнями від генералів, з їх підписами та портретами, фотографіями із життя та побуту, неспростовні факти про події на фронті і т. ін. усе більше розбивали першопочаткові сумніви. Німецькі солдати та офіцери в більшості своїй змушені були визнати як достовірність факту полонення генералів, так і достовірність їхніх звернень.

У "Союз німецьких офіцерів" вступив і генерал-фельдмаршал Паулюс, що підвищило ефективність діяльності німецьких антифашистів. Спочатку він висловлювався проти таких дій своїх співвітчизників, які, на його думку, ганьбили честь і гідність солдат та офіцерів. Але згодом, під впливом подій на фронті, він змінив свою думку і 8 серпня 1944 року виступив із заявою, у якій сказав: "Вважаю своїм обов'язком заявити, що Німеччина повинна усунути А. Гітлера..." [4, с. 124]. Ця заява, яку широко розповсюдили на фронті й у Німеччині, привернула пильну увагу військовослужбовців вермахту. За свідченнями самих полонених, в усіх частинах солдати й офіцери обговорювали її, незважаючи на сувору заборону командування.

За свідченням єфрейтора Шпіца з 45 піхотної дивізії: "Листівка із зверненням Паулюса мала значний вплив і покінчила з усіма коливаннями стосовно звернень 17 генералів" [7, с. 36].

Особливу увагу члени НКВН відводили пропаганді безпосередньо на фронті. Так, у кожній діючій армії працювала група уповноважених із перевірених антифашистів з метою організації пропагандистської діяльності руху "Вільна Німеччина" у протидіючих німецьких військах [3, с. 431].

Уповноваженим було доручено підбирати на фронтах невеликі групи співробітників із надійних військовополонених-антифашистів. Була налагоджена система роботи фронтових антифашистів, яка зводилась до такого: фронтовий уповноважений відповідав за пропагандистську роботу на всій ділянці фронту; довірена особа відповідала за пропагандистську діяльність на ділянці однієї армії; помічник чи довірена особа несли відповідальність за пропагандистську діяльність на ділянці дивізії [Там само, с. 432]. Ця система взаємодіяла зі структурами спецпропаганди Червоної Армії та зберегла до завершення війни.

Разом із радянськими спецпропагандистами фронтові антифашисти організували розповсюдження за лінією фронту друкованих видань НКВН, готували й видавали у фронтових типографіях оперативні листівки, брали участь у випуску передач гучномовних установок, через воєнні радіостанції налагоджували зв'язок із німецькими радистами, готували військовополонених до відправки через лінію фронту, оформлювали дозволи з відправки надійних антифашистів із військовополонених у тил противника для пропаганди ідей НКВН, брали участь у створенні та роботі на фронтах спецкореспондентів із підготовки військовополонених у якості пропагандистів.

Та найвизначнішим досягненням Національного комітету "Вільна Німеччина" в досліджуваній період була організація пропагандистської роботи через засоби масової інформації. Так, НКВН у той час випускав газети "Вільна Німеччина" та "Вільна Німеччина в ілюстраціях" [Там само, с. 425].

Перша не була спрямована на читачів, які потребували докладного викладення матеріалів, а розраховувалась на політично зрілих солдат та освічених офіцерів. Боротьба проти нацизму була в центрі уваги газети, її публікації закликали до створення нової демократичної Німеччини. Активно висвітлювалась газетою інформація про хід військових дій із коментарями. Найбільше сприяли антифашистській пропаганді щотижневі огляди К. Марона та оглядові статті на військову тематику генералів Зейдліца, Латтмана, полковника Штайдля та інших колишніх командирів німецьких з'єднань та частин [Там само, с. 427].

Значне місце на сторінках "Вільної Німеччини" відводилось повідомленням про становище в Німеччині, особливо про труднощі, які замовчувала офіційна гітлерівська пропаганда, злочинні дії німецької армії на окупованій радянській території, описи життя в концтаборах. Варто відзначити, що газета дотримувалась думки, що весь німецький народ причетний до злочинів Гітлера, оскільки не чинив опору фашизму [Там само, с. 426].

Газета "Вільна Німеччина в ілюстраціях" публікувала майже одні фотографії й малюнки, які супроводжувались невеликим текстом [Там само, с. 428]. Але ця газета була найефективнішим пропагандистським засобом, особливо для аудиторії з невисоким рівнем освіти. На сторінках газети розміщували ілюстрації поточних подій на фронтах, німецьких солдат та офіцерів, що складали зброю, руїни міст тощо.

У підпорядкуванні НКВН була й радіостанція з одноімменною назвою "Вільна Німеччина", яка в 1944 - 1945 роках випускала від 4 до 8 радіопередач на добу. Радіопередачі велись на коротких, середніх і довгих хвилях. Вони містили повідомлення про акції опору гітлерівському режиму, інформацію про зростаючу силу антифашистської коаліції, коментарі щодо становища на фронтах, виступи представників різних партій, союзів та організацій, промови католицьких та євангелістських священнослужителів. Були й спеціальні радіопередачі до оточених угруповань військ [Там само, с. 429]. Популярними були радіопередачі "Для Батьківщини". У них військовополонені розповідали про своє життя в таборах, передавали вітання рідним і знайомим. У цих передачах брали участь хори й солісти із таборів військовополонених. Транслявались музичні передачі. Зазвичай транслювалась музика заборонених у Німеччині композиторів [Там само, с. 430].

Про пропагандистську дію вищезазначених газет і радіостанції говорять чисельні свідчення німецьких військовополонених. А про радіостанцію "Вільна Німеччина" навіть збиралась підбірка секретних документів. Її передачі записувались та аналізувались для відпрацювання заходів на випередження дії її повідомлень.

Крім того, іноземні радіостанції (Великобританії, США, Швейцарії) неодноразово посилались на повідомлення "Вільної Німеччини".

Особливо важливого значення набувала діяльність уповноважених і груп Національного комітету під час звільнення країн Європи, у період наступальних операцій Червоної Армії, які завершувались оточенням частин, з'єднань та угруповань німецьких військ. У таких умовах представники НКВН організували й вели радіопередачі, складали

й розповсюджували листівки, відправляли особисті листи командирам корпусів, дивізій, бригад; відправляли парламентарів у німецькі гарнізони.

Новий широкий наступ Червоної Армії призвів до перенесення бойових дій на територію Німеччини. Антифашистам доводилось організовувати та проводити пропагандистські заходи в умовах, коли за наказом гітлерівського військово-політичного керівництва гарнізони низки фортець продовжували боротьбу навіть в оточенні. А німецьке цивільне населення, переповнене страхом, з одного боку, за можливе покарання з боку радянських військ за війну та, з іншого - у зв'язку із жорсткими покараннями з боку влади в питаннях підтримки антивоєнних і, тим більше, антифашистських думок. Так, за свідченням танкіста з 6 роти 29 піхотного полку 12 танкової дивізії Е. Григера: "Есесівці здійснювали всебічний контроль за поведінкою та думками самих німців, відловлювали й придушували прихильників антинацистського режиму. Берлін наповнений есесівцями, які заарештовують за найменше незадоволення" [8, с.17].

Ураховуючи такий стан речей, спецпропаганда НКВН доповнилась такими питаннями, як порятунок міст і життя їх мешканців; запобігання безглуздій загибелі німецьких солдат та офіцерів; організація вступу та просування Червоної Армії територією Німеччини.

Отже, створена радянським військово-політичним керівництвом база для антифашистської роботи з території СРСР несла чітку прорадянську лінію та сприяла роботі органів спецпропаганди напередодні та під час вступу Червоної Армії на територію країн Європи.

Водночас саме через тилове розміщення вона не могла охопити весь спектр завдань антифашистської діяльності, які ставило перед собою військово-політичне керівництво СРСР у пропагандистській площині війни з Німеччиною. У цих умовах значне сприяння вступу Червоної Армії на територію Європи і, зокрема, німецької держави надали німецькі антифашисти, які діяли в досліджуваній період на території Німеччини та інших держав світу.

Тут варто наголосити, що діяльність німецьких антифашистів на території своєї держави та еміграції не була породжена Радянським Союзом, а виникла стихійно одразу після приходу нацистів до влади. А вже на літо 1944 року на території Німеччини діяла низка активних центрів антифашистського Опору.

Так, за заявами німецьких військовополонених, відпускники розповідали про окремі виступи й навіть демонстрації проти війни, які нібито відбувались у Кельні, Ессені, Дюссельдорфі, Дортмунді та інших центрах Рурської області [9, с. 14]. Достовірність цих випадків у певному розумінні є сумнівною. Але сам факт їх розповсюдження грав на користь радянській пропаганді й створював сприятливе підґрунтя для переходу бойових дій на територію Німеччини.

Вагоме місце в антифашистській боротьбі відігравало молоде покоління німців. Наприклад, унтер-офіцер Хустер, який був захоплений у полон на 2-му Українському фронті, повідомив, що в Лейпцизі членів Союзу гітлерівської молоді нерідко підіймали за тривою для знищення розкиданих за ніч листівок та розклеєних по місту антифашистських гасел та плакатів. Німецький офіцер, старший лікар 4 батальйону 207 піхотного полку 97 піхотної дивізії

Г. Шнайдер розповідав про підпільну антифашистську діяльність студентів Мюнхенського університету. "Організація студентів, - зазначив він, - володіла таємною типографією, де друкувались листівки, спрямовані проти Гітлера, Геринга, Геббельса, розмножувались радянські та англійські оперативні зведення і т. ін." [Там само, с.15].

Чутки про розгалужену організацію антифашистської молоді передає також полонений А. Ріхард, ефрейтор 283 полку. Він заявив, що під час його перебування у відпустці він чув, що "у Берліні, Магдебурзі, Лейпцизі та Дессау існують підпільні організації, більшість членів яких - молоде" [Там само, с. 16].

Активно діяли й антифашисти Середньої Німеччини. Тут серед іншого варто згадати нелегальну конференцію на заводі Лютцендорфу в грудні 1944 р. На ній лунали доповіді щодо програми дій з утворення антигітлерівських комітетів, створення збройних груп самооборони, контролю над складами продовольства тощо. За пропозиціями іноземних робітників - італійців, голландців, французів, поляків - було вирішено посилити контакт із їхніми організаціями [1, с. 139].

Окреме місце в русі Опору відіграла організація "Антинацистський німецький народний фронт" (АННФ), лідером якого був робітник-машинобудівник Г. Гутцельман. Основою його діяльності було розповсюдження листівок, видання щомісячного машинописного журналу "Будильник", керівництво підпільними групами на великих підприємствах, у казармах, в'язницях [Там само, с. 111]. Водночас члени АННФ уважали, що "...неможливо усунути Гітлера за допомогою листівок і закликів" [Там само], а тому паралельно готували із найбільш надійних членів бійців для повстання.

Керівництво АННФ установило тісну співпрацю з підпільною організацією "Братське співробітництво військовополонених", створеною радянськими воїнами в Перлахському таборі. Ця організація мала на меті зрив воєнного виробництва, підірив бойового духу гітлерівської армії, підготовку спільно з німецькими антифашистами збройних повстань; здійснення саботажів на підприємствах [Там само, с. 112].

Дізнавшись про замах на Гітлера, який готувався здебільшого силами Соціал-демократичної партії, німецькі підпільники-антифашисти за підтримки Комуністичної партії пішли на такий крок, як налагодження контакту із заколотниками. Щодо вищезазначеного "союзу" Ф. Якоб, провідний німецький антифашист, висловився так: "У теперішньому становищі ми згодні на союз навіть із дияволом, аби здійснився державний переворот" [Там само, с. 131].

Як відомо з історії, замах на Гітлера декілька разів відкладався і в результаті, запланований на 20 липня 1944 року, так і не досяг своєї мети.

Для діяльності німецьких антифашистів із цього часу починається складний період. Прибічники Гітлера вирішили знищити не лише безпосередніх організаторів замаху (їх було лише кілька десятків), але й загалом усіх противників гітлерівського режиму. Унаслідок масових облав велика кількість підпільників була схоплена й засуджена до смертної кари. (При цьому судили їх невеликими групами, а не поосібно).

Яскраво характеризує ситуацію полонений обер-

лейтенант В. Пауль, командир 2 роти 501 піхотного полку 290 піхотної дивізії, який заявив, що в Німеччині панують СС, тому важко сказати, що думають у народі [8, с. 27].

Ці слова певним чином підтверджують свідчення обер-солдата Г. Борхарда з 2 роти розвідбатальйону 14 танкової дивізії, який, перебуваючи на Штеттинському вокзалі в Берліні, побачив, що на площі біля вокзалу та на прилеглих вулицях зібралось багато людей. Усі закликали завершувати війну: "Гітлер - винуватець війни! Геть війну!" Незабаром на вулицях з'явилися бронемашини. Есесівські частини поставили на наріжних кутах кулемети. Та після того, як народ було розігнано, антивоєнні та антигітлерівські гасла продовжували лунати з вікон та балконів прилеглих будинків" [10, с. 14].

Але навіть у цей важкий час боротьба антифашистів не припиняється. Вцілілі організації продовжували виготовляти й розповсюджувати листівки, які закликають до припинення війни. Продовжувалась пропагандистська робота серед військ і німецького населення, а також у таборах військовополонених.

Жорсткий гітлерівський терор, який завдав значних втрат антифашистському підпіллю, мав і такі наслідки, яких фашисти не передбачали. Репресії озлоблювали тих, хто був у неволі, сприяли їх подальшому зближенню. У цих умовах важливу роль у своїй боротьбі німецькі антифашисти відводять військовополоненим та іноземним працівникам, що перебували на території Німеччини.

У рамках цього було налагоджено зв'язок із лазаретами, казармами запасних частин і т. ін. Дезертирам допомагали переховуватись. Інколи вдавалось встановлювати важливі контакти із солдатами інтендантських та інших закладів, через які були отримані зброя і боєприпаси [1, с. 113].

У досліджуваній період проблема людських резервів була основною для фашистської Німеччини. Величезні втрати в особовому складі на радянсько-німецькому фронті змусили німецьке військово-політичне керівництво використовувати в промисловості та сільському господарстві все більшу кількість іноземних робітників та військовополонених. Із цього приводу можна навести свідчення полоненого Ф. Оффенбахера, ефрейтора 342 піхотної дивізії, від 1 листопада 1944 року, який був у Берліні і "...звернувся з питанням до перехожого, але він йому відповів іноземною мовою. Тоді він звернувся до іншого, але й той виявився іноземцем" [11, с. 20].

Про велику кількість іноземців свідчать слова й полоненого солдата 5 роти 1086 піхотного полку 545 піхотної дивізії Лерке: "У Бремені до війни нараховувалось 400 тисяч мешканців, зараз - 300 тисяч, водночас у місті 400 тисяч іноземців" [8, с. 15].

Тут варто зауважити, що матеріально-побутові умови іноземних робітників у Німеччині були вкрай важкими. При цьому німці ставили уродженців різних країн Європи в різні умови. У найгірших умовах існування перебували радянські громадяни. Зарплата іноземних робітників (незважаючи на походження) була мінімальною, а становище зведене до жебрацтва.

Німецькі антифашисти використали це на свою користь та залучали іноземних робітників до активної антифашистської діяльності, організовуючи за їх участі таємні збори на виробництвах та підприємствах. Ландрат одного з уїздів Східної Пруссії 5 липня

1944 року розіслав бургомістрам, місцевим поліцейським та начальнику районної жандармерії копію повідомлення урядового документа про таємні зібрання іноземних робітників і вимагав "негайно звернути увагу на такого роду збори та доповідати про такі випадки" [11, с. 28].

Та результат діяльності антифашистів із іноземних працівників був очевидним, оскільки, наприклад, у жандармській ділянці Ебенроде було виявлено таке повідомлення: "Про поведінку та настрої військовополонених та іноземців": "Усі військовополонені налаштовані проти Німеччини. Завдяки вільному виходу французьких та бельгійських військовополонених, вони ходять разом із усіма нечистими елементами та дізнаються про всі воєнні та політичні події швидше, ніж німецькі співвітчизники. У військовополонених, які працюють у ремонтних радіомайстернях, є можливість підслуховувати закордонні радіопередачі" [Там само, с. 29].

В одному з документів державної прокуратури Німеччини від 18 липня 1944 року говориться про викриття великої організації в Лейпцизі, яка нараховувала приблизно 8 тисяч так званих східних робітників. В іншому документі, який був складений 29 серпня головним управлінням державної безпеки СС, перелічуються 18 міст, у тому числі Берлін, Гамбург, Лейпциг, Мюнхен, Дортмунд, у яких за нелегальну роботу було проведено 1660 арештів радянських громадян, примусово вивезених у Німеччину. У тому ж документі вказується, що в Брауншвейге, Хемніці, Карлових Варах розкрито зв'язки німецьких комуністів зі східними робітниками та військовополоненими [12]. Це свідчить, що співробітництво німецьких та іноземних антифашистів було одним із факторів, які підривали гітлерівський режим та сприяли входженню Червоної Армії на територію Європи і, зокрема, у Німеччину.

У другій половині 1944 року тимчасові зв'язки, які існували між центрами підпільної боротьби, уже не відповідали вимогам моменту.

У цих умовах, урахувавши обстановку, яка склалась на фронтах та всередині країни, керівництво Комуністичної партії Німеччини (КПН) висунуло наступне завдання: об'єднати німецьких антифашистів та створити єдине національне керівництво для боротьби проти гітлерівського панування. У вирішенні цього важливого завдання значна заслуга належить А. Зефкову, Ф. Якобу і Б. Бестлейну. Вони зв'язались з підпільною антифашистською організацією в Тюрингії, із групою Шумана в Саксонії, антифашистами Рура, Гамбурга, Баварії, антифашистськими організаціями, які діяли серед солдат, іноземних робітників та військовополонених [13]. Так, спільно було відпрацьовано лінію об'єднання всіх антифашистських кіл в єдиний рух Опору.

Станом на літо 1944 року оперативне керівництво КПН підтримувало зв'язок з антифашистськими організаціями у 26 містах та районах Німеччини, координувало діяльність близько 10 тисяч активних борців-антифашистів [Там само].

Німецький рух Опору налагодив співробітництво з НКВН, який постачав у Німеччину свої матеріали та агітаційні брошури західних держав і т. ін. У березні 1944 року НКВН у спеціальному зверненні до німецького народу та армії сформулював "25 пунктів, які ведуть до завершення війни" [1, с. 122]. Ця розгорнута програма дій віднайшла живий відгук у

підпільних борців на території Німеччини, і вони робили все можливе для ознайомлення з нею широким кіл населення.

Від цього часу діяльність антифашистських груп спрямовувало ядро центрального оперативного керівництва КПН. Радіопередачі, які проводились центральним комітетом (ЦК) КПН, Національним комітетом "Вільна Німеччина", а також передачі московського радіо були важливим джерелом регулярного й швидкого прийому всіх вказівок та директив, які надходили від ЦК КПН.

У відповідь на зростаючу роль антифашистів у Німеччині повсякчас проводились облави, масові арешти. Цей факт, у свою чергу, активізував роботу антифашистів в еміграції. Антифашистські німецькі організації існували, зокрема, у Мексиці ("Латиноамериканський комітет вільних німців"), у США ("Німецько-американська надзвичайна конференція"), Канаді ("Німецько-канадська федерація"), в Уругваї ("Вільний німецький клуб"), у Чилі та Коста-Ріці (товариства "Вільна Німеччина"), в Англії ("Вільна німецька молодь у Великобританії"), у Швеції, Данії, Швейцарії (організації "Вільна Німеччина") [Там само, с. 120].

Антифашисти, які діяли на території Німеччини, установили взаємозв'язок із закордонними однодумцями, у яких відчували потужних союзників.

Та робота емігрантів-антифашистів відрізнялась своїми складнощами. Як і в Німеччині, у європейських країнах (навіть найбільш демократичних того часу) емігранти змушені були діяти в підпіллі. Їх діяльність суттєво утруднювалась ще й тому, що в більшості європейських країн, де проживали німецькі емігранти, вони перебували в дуже важких матеріальних умовах [Там само, с. 52]. Так, учасники руху у Франції, Бельгії, Голландії та інших окупованих країнах не мали в необхідній кількості ані типографій, ані поліграфічної техніки та матеріальних засобів. Окремі з них створювали партизанські групи й добували необхідне для себе устаткування або переходили до збройної боротьби: брали участь у диверсіях, звільняли політичних в'язнів, попереджали населення про заплановані каральні походи есесівців [Там само, с. 124].

Здебільшого всі вони розглядали звернення німецького руху Опору та НКВН як свою програму. І на підтримку вищезазначених організацій налагодили випуск великої кількості листівок і низки газет. Так, центральним органом Західного комітету була газета "Народ і Батьківщина". На середземному узбережжі випускалась газета "Результат", а для групи німецьких військ у Південній Франції - газета "Німецька воля", "Наша батьківщина", у Бельгії - газета "Правда" [Там само, с. 123].

Варто наголосити, що антифашистська діяльність емігрантів не полягала лише у виданні друкованої продукції, а була дуже різноплановою. Це залучення на свій бік нових прихильників антигітлерівського руху, керівництво діяльністю антифашистів як усередині Німеччини, так і в країнах Європи; доставка пропагандистської літератури на територію Німеччини та на фронт.

Водночас сильний вплив на діяльність антифашистів мала переможна хода Червоної Армії та наближення фронту до кордонів Німеччини, які в силу суб'єктивних й об'єктивних причин сприяли збільшенню антивоєнних й антифашистських настроїв серед німецьких військовополонених.

У цей час антифашистські організації надавали важливого значення роботі серед солдат. Зокрема, випускались листівки-звернення до солдат фронтових і тилкових частин, у яких викривались питання, які замовчувала німецька пропаганда. Систематично використовувались особисті зустрічі із солдатами, які прибували з відпустки, установлювались номери польової пошти для пересилки на фронт літератури.

Продовжувалась антифашистська агітаційна робота в містах, до якої все ширше почали залучатись мешканці німецьких міст. Мешканець Берліну А. Гус розповідав, що на вулицях Берліну нерідко можна було зустріти листівки антифашистського змісту, які були надруковані на машинці: "Німці, що працюєте на заводах! Не дозволяйте витискати з вас соки! Працюйте повільно, тоді війна закінчиться швидше! Геть гітлерівський режим, геть фашизм!" [10, с. 13]. Після бомбардувань на руїнах будинків часто з'являлись надписи: "Усім цим ми зобов'язані коханому фюреру" або "Нехай нами править посланець бога, а вбивця з Берхтесгадена - геть з міста!" На потягах були вивішені фашистські гасла: "Колеса повинні котитись для війни". Під ними можна було бачити таку дописку: "А дечії голови покотяться після війни!". На будівлях фабрик у Берліні прикріплені вивіски: "Це підприємство стоїть у рядах німецького трудового фронту", а під нею дописка: "Були змушені вступити добровільно".

За свідченням ефрейтора 3 роти 337 піхотної дивізії Г. Фальговського в 1944 році в Берліні на пам'ятнику Бісмарку була прибита дощечка із надписом: "Дорогий Бісмарк, прийди до нас знову. Третя імперія збиралась помирати" [Там само, с. 14]. Про цей надпис, за його словами, говорив увесь Берлін.

Крім того, у Берліні в нелегальну діяльність були залучені провідні артисти та художники, лікарі, інженери. Так само відбувалось у Лейпцизі, Дрездені, Магдебурзі та ряді інших міст [1, с. 119].

У складні дні боротьби за Берлін антифашисти виступали із закликами до населення припинити боротьбу проти радянських військ. "Обороняти Берлін, - говорилося в одній з листівок, спрямованих до мешканців міста, що будували барикади, - означає знищувати Берлін". В іншій - населення закликалось до об'єднання за місцем проживання, за підприємствами, у частинах для спільних організованих дій зі спасіння того, що ще можна було врятувати.

Наприклад, у Тюрингії навесні 1945 р. було розповсюджено листівку до солдат на фронті й у тилу. У ній містився заклик до об'єднання задля здійснення протистояння Гітлеру. Під нею стояв підпис: "Антифашистський комітет" [Там само, с. 139].

Підпільники Середньої Німеччини у квітні 1945 р. відновили антифашистський комітет в Сйслбені, який розмістився в ратуші. Згодом американські війська визнали його новою владою [Там само, с. 143].

29 квітня декільком антифашистам удалося захопити радіостанцію в Мюнхені. Відразу ж було передано заклик до солдат скласти зброю, а до залізничників - припинити перевезення військ [Там само].

На початку квітня 1945 р. результатом роботи антифашистів було збереження важливих підприємств, мостів, електростанцій та інших споруд від знищення есесівськими командами при

відступі німецьких військ. Багато німецьких антифашистів, серед яких були німецькі солдати й офіцери, різноманітним чином перетинали лінію фронту, створювали антифашистські загони, раптовими нальотами займали населені пункти, знищували німецькі штаби, передавали Червоній Армії інформацію і т. ін.

Берлінський комітет "Вільна Німеччина" разом з десятками груп Опору створювали збройні загони, які захоплювали будівлі й утримували їх до підходу радянських військ.

Висновки

1. Німецьким антифашистам, незважаючи на їх героїзм і численні жертви, не вдалось масово підняти німецький народ на повстання проти гітлерівського режиму. Але все ж наприкінці 1944 р. - на початку 1945 р. вони спромоглись врятувати від загибелі й руйнувань значні цінності, що належали народу і світовій спільноті; численні помешкання, приречені на знищення.

2. Діяльність Національного комітету "Вільна Німеччина", німецького руху Опору та антифашистів-емігрантів створила підґрунтя для сприйняття широкими масами народу антифашистської та просоціалістичної пропаганди, що, в свою чергу сприяло входженню та перебуванню Червоної Армії на території країн Європи і, зокрема, Німеччини.

3. Антифашистський рух не лише врятував життя багатьом німецьким військовослужбовцям, іноземним робітникам та мирним жителям, які оборонялись у досліджуваній період від СРСР, не лише пришвидшив завершення воєнних дій, але й, найголовніше, - забезпечив досить демократичний перехід німецького народу в новий період життя Німеччини як держави, пом'якшив німецько-радянські відносини.

4. Діяльність антифашистських організацій була одним із великих внесків у ідеологічну роботу Радянського Союзу під час пропагандистського забезпечення бойових дій на Європейському театрі війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гинцберг Л. И. Немцы антифашисты в борьбе против гитлеровской диктатуры / Л. И. Гинцберг, Я. С. Драбкин. - М. : Изд-во Академии наук СССР, 1961. - 152 с.
2. Галицкий В. Антифашистское движение немецких военнопленных в СССР (1941 - 1945 гг.) / В. Галицкий // Обозреватель. - 2008. - № 8. - С. 107-188.
3. Волковский Н. Л. История информационных войн :

в 2 ч. / Н. Л. Волковский. - СПб. : ООО Изд-во "Полигон", 2003. - Ч. 2. - 729 с.

4. Крысько В. Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / В. Г. Крысько ; [под общ. ред. А. Е. Тараса]. - Мн. : Харвест, 1999. - 448 с.

5. Леонтьева Л. Е. История проведения психологических операций на радянсько-німецькому фронті (1941-1945 рр.) / Л. Е. Леонтьева. - Львів : Друкарня ВВП ДУ "ЛП", 1996. - 44 с.

6. Обзор показаний военнопленных немецких генералов / [отв. ред. В. Тугарев] // Информационный бюллетень Главного политического управления Красной Армии. - М. : 1-я типография Управления Воениздата НКО имени С. К. Тимошенко, 1944. - № 14 (284). - С. 1-34. - Экз. 214. - (Особистий архів автора).

7. Немецкие солдаты и офицеры об обращениях военнопленных генералов / [ред. В. Тугарев] // Информационный бюллетень Главного политического управления РККА. - М. : 1-я типография Управления Воениздата НКО имени С. К. Тимошенко, 1944. - № 22 (292). - С. 34-39. - Экз. 133. - (Особистий архів автора).

8. Усиление террора СС в германском тылу и растущее недовольство населения / [отв. ред. К. Л. Селезнев] // Информационный бюллетень Главного политического управления РККА. - М. : 1-я типография Управления Воениздата НКО имени С. К. Тимошенко, 1945. - № 1 (293). - С. 13-33. - Экз. 62. - (Особистий архів автора).

9. Хейфец Д. М. Недовольство гитлеровцами в германском тылу нарастает / Д. М. Хейфец // Информационный бюллетень Главного политического управления Красной Армии. - М. : 1-я типография Управления Воениздата НКО имени С.К.Тимошенко, 1944. - № 13 (283). - С. 9-17. - Экз. 35. - (Особистий архів автора).

10. Положение в Берлине (Обзор показаний военнопленных) // Информационный бюллетень Главного политического управления РККА. - М. : 1-я типография Управления Воениздата НКО имени С. К. Тимошенко, 1945. - № 6 (298). - С. 1-19. - Экз. 49. - (Особистий архів автора).

11. Иностранное рабочее в фашистской Германии (Обзор показаний военнопленных, трофейных документов и иностранной печати) // Информационный бюллетень Главного политического управления РККА. - М. : 1-я типография Управления Воениздата НКО имени С. К. Тимошенко, 1945. - № 6 (298). - С. 20-31. - Экз. 49. - (Особистий архів автора).

12. Внутреннее и внешнеполитическое положение Германии в середине 1944 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа : http://histerl.ru/otechestvennaia_istoria/mirovaia_voina/pologenie_germanii_1944.htm.

13. В авангарде антифашистского сопротивления [Электронный ресурс]. - Режим доступа : http://war1945.ru/death_iii_reich/726-v-avangarde-antifashistskogo-soprotivleniya.html.

О. Kuts'ka

PROPAGANDA ACTIVITY OF GERMAN ANTI-FASCIST BEFORE AND WHILE THE RED ARMY WAS BEING IN EUROPEAN COUNTRIES DURING THE SECOND WORLD WAR

The work analyzes pro-Soviet and anti-war propaganda measures of major currents of German anti-fascist movement in the years 1944 - 1945.

Key word: propaganda, anti-fascists, prisoner, immigrants.

© О. Куцька

Надійшла до редакції 27.08.2012

№ 5 (119) вересень-жовтень 2012 р.